

УДК 341.3: 341.322: 341.36

DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2026.94.4.28>

ВИКОНАННЯ УКРАЇНОЮ МІЖНАРОДНИХ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ЗА «ПРАВОМ ГААГИ» В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Скрипаловський Я.В.,

*слухач навчально-наукового інституту
воєнної історії, права та соціальних наук*

*Національного університету оборони України,
майор юстиції*

ORCID: 0009-0002-2533-1474

e-mail: skrypalovsky@ukr.net

Скрипаловський Я.В. Виконання Україною міжнародних зобов'язань за «Правом Гааги» в умовах воєнного стану.

Стаття присвячена дослідженню особливостей виконання Україною міжнародних зобов'язань за «Правом Гааги» в умовах воєнного стану.

З'ясовано, що міжнародне гуманітарне право охоплює «Право Гааги» та «Право Женеви», а його витoki сягають Стародавнього світу. Продемонстровано вагому роль християнської церкви в обмеженні засобів і методів ведення війни та захисті цивільного населення в епоху Середньовіччя за допомогою поширення в Європі ідей «Божого миру» і «Божого перемир'я».

Встановлено, що подальший розвиток ідей міжнародного гуманітарного права у XVII ст. пов'язаний з працями Г. Гроція, який окреслив правове розуміння війни, підстави справедливої війни та обґрунтував пріоритет миру як її кінцевої мети.

Зауважено, що «Право Гааги» остаточно сформувалося у XX ст. на основі Гаазьких конвенцій і декларацій 1899 і 1907 рр. та подальших міжнародних актів.

Окреслено кроки України щодо виконання відповідних зобов'язань, зокрема вказано на ухвалення Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України.

Наголошено, що вказана Інструкція визначає загальні положення міжнародного гуманітарного права, особливості його врахування під час підготовки і ведення бойових дій, бойового забезпечення, діяльності Сухопутних військ, ВПС і ВМС, навчання особового складу, розпізнавання осіб і об'єктів, а також обмеження застосування окремих видів озброєння.

Наголошено на складності практичного осягнення «Права Гааги» через невичерпний перелік джерел, відсутність перекладів окремих документів та звужене коло форм міжнародного права, врахованих Інструкцією.

Вказано на проблеми, пов'язані з визнанням міжнародних звичаїв джерелом міжнародного гуманітарного права, складністю доведення самого факту їх існування та визначення їх чіткого змісту.

Окреслено ризики нерівності сторін збройного конфлікту у разі ратифікації гуманітарних норм однією з них за відсутності аналогічних зобов'язань з боку супротивника. Обґрунтовано необхідність керуватися виключно державними інтересами та принципом взаємності при прийнятті міжнародних зобов'язань у сфері «Права Гааги» тощо.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, закони і звичаї війни, «Право Гааги», «Право Женеви», міжнародні зобов'язання, воєнний стан, ЗСУ.

Skrypalovsky Y.V. Ukraine's fulfillment of international obligations under the Hague Law in conditions of martial law.

The article examines the specific features of Ukraine's fulfillment of its international obligations under the Hague Law in the context of martial law.

It is established that international humanitarian law comprises both Hague Law and Geneva Law, while its origins date back to the Ancient World. The study demonstrates the significant role of the Christian Church in the Middle Ages in limiting the means and methods of warfare and protecting the civilian population through the dissemination of the ideas of the «Peace of God» and the «Truce of God» across Europe.

It is determined that the further development of international humanitarian law in the XVII century is associated with the works of Hugo Grotius, who formulated the legal understanding of war, identified the grounds of a just war, and substantiated the priority of peace as its ultimate goal.

It is noted that the Hague Law was finally formed in the XX century on the basis of the Hague Conventions and Declarations of 1899 and 1907, as well as subsequent international legal instruments.

The article outlines the steps taken by Ukraine to implement its relevant obligations, in particular the adoption of the Instruction on the Procedure for Implementing the Norms of International Humanitarian Law in the Armed Forces of Ukraine.

Emphasis is placed on the fact that the Instruction regulates general provisions of international humanitarian law, its consideration during the planning and conduct of hostilities, combat support, activities of the Land Forces, Air Force and Navy, personnel training, identification of persons and objects, as well as restrictions on the use of certain types of weapons.

Attention is drawn to the difficulties of practical implementation of the Hague Law caused by the non-exhaustive list of sources, the absence of translations of certain documents, and the limited range of forms of international law taken into account.

The problems related to recognizing international customs as a source of international humanitarian law, including the difficulty of proving their existence and determining their precise content, are highlighted.

The risks of inequality between the parties to an armed conflict in the absence of reciprocal obligations are outlined, and the necessity of being guided by national interests and the principle of reciprocity when assuming international obligations in the field of Hague Law is substantiated.

Key words: international humanitarian law, laws and customs of war, Law of The Hague, Law of Geneva, international obligations, martial law, Armed Forces of Ukraine.

Постановка проблеми. «Право Гааги», як підгалузь міжнародного гуманітарного права, що регулює методи і засоби ведення війни та обмежує їх з метою зменшення непотрібних страждань, має давню і славу історію та зберігає свою актуальність у сучасності, коли в результаті поступу науково-технічного прогресу людство винаходить все нові і нові види озброєнь, які не тільки не є гуманними, але часто навіть відрізняються середньовічною жорстокістю. Враховуючи, що саме у наш час Україна вперше за всю історію своєї незалежності стикнулася із веденням бойових дій на власній території, за даних обставин, вельми важливою теоретичною і практичною проблемою стає питання щодо особливостей виконання Україною міжнародних зобов'язань за «Правом Гааги» в умовах воєнного стану.

Формулювання цілей статті. Разом із тим, враховуючи, що саме у наш час Україна вперше за всю історію своєї незалежності стикнулася із повномасштабними бойовими діями на власній території, виникає необхідність: а) з'ясувати ество та сутність «Права Гааги»; б) визначити відповідні основні міжнародні документи і зобов'язання, які вони породжують для України; в) окреслити особливості виконання Україною відповідних зобов'язань в умовах воєнного стану та їх правові підстави; г) вказати на основні проблеми, що виникають у цій царині, та на шляхи їх вирішення тощо. Саме пошуку відповідей на ці та інші подібні питання і присвячується ця наукова стаття.

Аналіз досліджень і публікацій. Досліджуваній проблематиці присвячено праці багатьох авторів, однак, у контексті нашого дослідження, насамперед, варто згадати таких, як: А. Беблер, А.В. Войціховський, Володимир Мономах, Г. Гроцій, Г.Г. Демиденко, С.В. Джолос, О. Затинайко, Інокентій II, О. Клубань, І. Кушнір, В. Лазоркін, Ш. МакГлінн, В. Можаровський, В. Омелянчук, Г. Педченко, О.В. Петришин, Ж.С. Пікте, Я.В. Скрипаловський, Урбан II, Г. Шкурко. Г.Дж. Шредер та ін. Крім того, важливу роль у контексті цього дослідженні відіграли такі джерела, як законодавство, міжнародні документи і фактологічний матеріал з питань досліджуваної проблематики.

Виклад основного матеріалу. Насамперед, варто зауважити, що міжнародне гуманітарне право є однією із найстаріших галузей міжнародного права, що походить щонайменше від звичаїв війни часів Античної Греції і Риму. При цьому, як відомо, сам термін «міжнародне гуманітарне право» ввів в обіг видатний швейцарський юрист Ж.С. Пікте (1914 – 2002) у другій половині ХХ ст., хоча до того часу та й понині доволі часто застосовуються такі синонімічні поняття, як «право, яке використовується під час збройних конфліктів», «право війни», «право збройних конфліктів», «закони і звичаї війни» тощо [1, с. 330].

Варто зауважити, що під міжнародним гуманітарним правом прийнято розуміти систему юридичних норм і принципів, що застосовуються під час збройних конфліктів, визначають взаємні права та обов'язки суб'єктів міжнародного права щодо заборони або обмеження застосування певних засобів і методів ведення збройної боротьби та забезпечують захист жертв збройного конфлікту [1, с. 331].

Слід зазначити, що міжнародне гуманітарне право поділяється на т.зв. «гаазьке право» (чи «Право Гааги») та т.зв. «жєневське право» (чи «Право Жєневи») [1, с. 333]. При цьому, «Право Жєневи» – це міжнародні багатосторонні договори в галузі законів і звичаїв війни, спрямовані на захист жертв збройних конфліктів, основу яких складають Жєневські конвенції 1949 р., а «Право Гааги» – це система норм міжнародного права, в основі якої лежать Гаазькі конвенції і декларації 1899 і 1907 рр., що має на меті пом'якшення наслідків війни шляхом обмеження засобів і методів ведення воєнних дій, а також забезпечення захисту мирного населення під час збройних конфліктів [1, с. 333-335].

Міжнародне гуманітарне право не випадково називають «законами і звичаями війни», оскільки саме звичаї були основним джерелом права за часів Стародавнього Світу. Тож, цілком закономірно, що система правових норм, що регулювала ведення бойових дій у ті далекі часи, походила від звичаїв відповідних давніх народів і поширювалася у світі залежно від їх завойовницьких успіхів.

Важливу роль у встановленні саме міжнародного характеру міжнародного гуманітарного права відіграла і християнська церква наприкінці епохи Раннього Середньовіччя – на початку епохи Високого Середньовіччя, коли нею було винайдено та активно пропагувалися ідеї «миру Господнього» (Pax Ecclesie) чи хоча би «перемир'я Господнього» (Treuga Dei) [2].

Як відомо, церква негативно ставилася до пролиття християнської крові у нескінченних приватних і династичних війнах, тож вона закликала до миру і припинення ворожих дій у дні церковних свят. Ідея про «мир Господень» зародилася у південній Франції наприкінці X ст. і згодом поширилася по всій Європі. Церковні собори забороняли акти насильства і війни проти кліриків, паломників і церковного майна, наказували захищати жінок, селян, торговців і домашню худобу [2].

Водночас, практична неможливість реалізації цих ідеалістичних приписів призвела до запровадження якщо не «миру Господнього», то хоча би «перемир'я Господнього». Так, під час церковного собору у Буржі в 1035 р. архієпископ наказав усім чоловікам-християнам, старшим 15 років, дати клятву про підтримання миру. Звідси виник заклик до перемир'я під час церковних свят. Заборонялося вести бойові дії з вечора суботи до понеділка (пізніше – до вівторка), а також у Великий піст, Різдвяний піст та напередодні багатьох інших церковних свят. До кінця XI ст. положення про церковне перемир'я поширилися по всій території Священної Римської імперії і були підтвержені Клермонським собором 1095 р., на якому, у той же час, папа римський Урбан II проголосив початок Першого хрестового походу, закликав усіх до миру у християнській Європі, аби об'єднати зусилля для початку війни проти мусульман у Святій Землі [2].

З цього приводу в «Енциклопедичному словнику Брокгауза і Єфрона» зазначається, що «Мир Божий», насамперед, був запроваджений у Бургундії клонійськими монахами, а в 1041 р. у Франції він був встановлений для всього кліру; пізніше його також запровадили в Італії, Іспанії, Англії і Німеччині. Пізніше, «Мир Божий» був прийнятий у канонічному праві і в 1179 р. був затверджений як загальне церковне правило, однак після закінчення великого церковного руху XI – XII ст. «Мир Божий» було забуто, і замість нього постав т.зв. «земський мир» [3], який встановлювався з перемінним успіхом вже світськими властями.

Варто зауважити, що попри певні відмінності між Римською і Константинопольською церквами, до Великого розколу 1054 р. християнська церква була більш-менш єдною, тож, теоретично, настанови кліриків були обов'язковими для всіх християн, хоча, зрозуміло, їх поширення суттєво обмежувала відсутність книгодрукування та неможливість швидкої передачі інформації.

При цьому, варто зауважити, що ідеї «Божого миру» досягли і території Давньої Русі: так, відомо, що Володимир Всеволодович Мономах закликав руських князів не проливати християнську кров у Великий піст [3; 4].

Крім того, варто згадати, що церква забороняла і використання певних видів озброєнь, які вбачалися їй негуманними: так, відомо, що арбалет був вельми потужною зброєю, болти (стріли) якої заподіювали жахливі поранення, тож, папа римський Інокентій II у 1139 р. на Другому Латеранському соборі каноном 29 заборонив під страхом анафєми застосування арбалетів (а також луків та іншої метальної зброї) проти християн та католиків [5].

Водночас, слід сказати, що значно пізніше, вже після винайдення книгодрукування в 1450 р., в ході Реформації XVI – XVII ст., коли в Західній Європі від католицизму відокремився протестантизм, черговий церковний розкол явно не сприяв піднесенню авторитету і впливу церкви як такої, тож і будь-які її вселенські ініціативи стали практично неможливими.

Натомість, ідеї міжнародного гуманітарного права набули подальшого розвитку в XVII ст. завдяки діяльності видатного голландського мислителя, засновника науки міжнародного права Гуго Гроція (1583 – 1645), який в 1625 р. видав свою безсмертну працю «Три книги про право війни і миру» («*De jure belli ac pacis libri tres*») [6], й якому ми вже мали честь приділити певну увагу у наших попередніх працях [7; 8].

Г. Гроцій визначає війну, як стан боротьби за допомогою сили і стверджує, що війни не заборонені ні правом божественним, ні природним, ні міжнародним, оскільки будь-яка «жива істота після свого народження піклується про самозбереження і власний добробут... і прагне уникнути загибелі або того, що може призвести до її загибелі», тож «за природою кожен є захисником свого права» [6; 9, с. 75].

Водночас, голландський мислитель зауважує, що право людей на ведення приватних війн (війн між приватними особами) обмежується після створення держави і встановлення судової влади. Натомість, публічні війни ведуться державами за рішенням верховної влади у відносинах, «де відсутня або припиняється дія судової влади». При цьому, справедливою причиною війни може бути тільки правопорушення, що є підставою для судового позову. Справедливі війни ведуться для самозахисту, повернення майна і покарання винних. Г. Гроцій вчить: «...У більшості випадків набагато краще і вірніше не скористатися своїм правом (на війну). Узагалі мир завжди краще війни. А якщо війна почалася, то потрібно пам'ятати що в будь-якому разі кінцева мета війни – мир, тому і вестися вона повинна по можливості гуманними способами при дотриманні меж «права і сумління» [6; 9, с. 75].

Загалом же, варто визнати, що Г. Гроцій не тільки досліджує ество війни з точки зору божественного, природного і міжнародного права, але й вказує на необхідність дотримання основоположних засад міжнародного гуманітарного права, зокрема використання гуманних способів ведення бойових дій, меж права і сумління...

Тож, віддаючи данину поваги засновнику науки міжнародного права Г. Гроцію, не випадково, Перша і Друга мирні конференції в 1899 і в 1907 рр. були скликані саме в Гаазі – на батьківщині мислителя, у місті, в якому він, свого часу, жив і плідно працював. На цих конференціях були ухвалені знамениті Гаазькі конвенції і декларації 1899 і 1907 рр., які лягли в основу т.зв. «Права Гааги» – підгалузі міжнародного гуманітарного права, що регулює методи і засоби ведення війни та обмежує їх з метою зменшення непотрібних страждань...

Таким чином, основу «Права Гааги» становлять такі Гаазькі конвенції і декларації 1899 і 1907 рр., як:

- Конвенція про закони і звичаї сухопутної війни 1899 р.;
- Декларація про невикористання снарядів, що мають єдиним призначенням розповсюджувати задушливі або шкідливі гази 1899 р.;
- Декларація про незастосування куль, що легко розгортаються та сплющуються 1899 р.;
- Конвенція про відкриття воєнних дій від 18.10.1907 р. [10];
- Конвенція про встановлення підводних мін, що автоматично підриваються від зіткнення 1907 р.;
- Конвенція про бомбардування військово-морськими силами під час війни від 18.10.1907 р. [11];
- IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 р. [12];
- Конвенція про права і обов'язки нейтральних держав та осіб у разі сухопутної війни 1907 р.;
- Конвенція про права та обов'язки нейтральних держав у разі морської війни 1907 р.;
- Декларація про заборону метання снарядів та вибухових речовин з повітряних куль 1907 р. тощо [1, с. 335].

Зауважимо, що у подальшому, вже після утворення ООН, основоположні засади та ідеї вищевказаних конвенцій і декларацій знайшли подальший розвиток у:

- Конвенції про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954 р. [13];

- Конвенції про заборону розробки, виробництва та накопичення запасів бактеріологічної (біологічної) і токсичної зброї та про їх знищення 1972 р.;

- Конвенції про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10.10.1980 р. [14];

- Конвенції про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13.01.1993 р. [15];

- Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення від 18.09.1997 р. [16] тощо [1, с. 335].

Загалом, варто зазначити, що Україна займає досить активну позицію на міжнародній арені, тож є учасницею багатьох міжнародних актів, що становлять собою «Право Гааги». Тож, з метою якнайповнішого виконання Україною міжнародних зобов'язань за «Правом Гааги», було прийнято Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» від 23.03.2017 р. № 164, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 09 червня 2017 р. за № 704/30572 [17].

Вказана Інструкція докладно регламентує порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у ЗСУ, зокрема:

- Розділ I Інструкції визначає основні положення міжнародного гуманітарного права, що застосовуються у збройних конфліктах, у т.ч.:

1. Загальні положення;

2. Основні терміни і поняття міжнародного гуманітарного права;

3. Заборонені методи і засоби ведення воєнних дій;

4. Особливості застосування норм міжнародного гуманітарного права у неміжнародних (внутрішніх) збройних конфліктах (збройних конфліктах неміжнародного характеру) та норм права прав людини, що застосовується у ситуаціях порушення внутрішнього порядку та виникнення обстановки внутрішньої напруженості, таких як заворушення, окремі й спорадичні акти насильства;

5. Загальні обов'язки командувачів (командирів, начальників) щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права;

6. Обов'язки помічника командира військової частини з правової роботи (юрисконсульта військової частини) – юридичного радника щодо забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права;

7. Обов'язки військово-медичного персоналу щодо дотримання норм міжнародного гуманітарного права;

8. Відповідальність за порушення норм міжнародного гуманітарного права [17].

- Розділ II Інструкції визначає особливості врахування норм міжнародного гуманітарного права у ході підготовки та ведення воєнних дій, у т.ч.:

1. Загальні положення;

2. Особливості управління командуваннями, з'єднаннями, військовими частинами та підрозділами з урахуванням вимог міжнародного гуманітарного права;

3. Особливості організації та ведення воєнних дій;

4. Особливості організації та ведення воєнних дій під час наступу;

5. Особливості організації та ведення воєнних дій під час зміни військ (сил);

6. Особливості ведення воєнних дій в особливих умовах;

7. Особливості організації та здійснення пересування військових частин і підрозділів;

8. Особливості розташування військових частин і підрозділів на місці;

9. Особливості дій військових частин і підрозділів під час їх участі у проведенні операцій з підтримання миру і безпеки;

10. Особливості координації і здійснення вогневого ураження противника;

11. Поводження із жертвами збройних конфліктів, медичним і духовним персоналом противника;

12. Статус поранених, хворих і осіб, які потерпіли корабельну аварію (аварію літального апарата);

13. Поводження із останками загиблих (померлих) у збройних конфліктах;

14. Статус осіб, свобода яких обмежена;

15. Статус цивільного населення;

16. Статус медичного і духовного персоналу противника;

17. Військові перевезення;

18. Медичні (санітарні) перевезення;

19. Перемир'я і закінчення воєнних дій;

20. Загальні правила дій військ (сил) на окупованій території [17].

- Розділ III Інструкції визначає основні засади врахування норм міжнародного гуманітарного права під час організації бойового забезпечення, у т.ч. такі заходи, як:

1. Розвідка;

2. Радіоелектронна боротьба;

3. Тактичне маскування;

4. Інженерне забезпечення;

5. Радіаційний, хімічний, біологічний захист;

6. Морально-психологічне забезпечення [17].

- Розділ IV Інструкції визначає особливості ведення воєнних дій з'єднаннями, військовими частинами та підрозділами Повітряних і Військово-Морських Сил Збройних Сил України з урахуванням норм міжнародного гуманітарного права, у т.ч.:

1. Загальні положення;

2. Особливості ведення воєнних дій з'єднаннями, військовими частинами та підрозділами Повітряних Сил Збройних Сил України;

3. Перехоплення, огляд і обшук цивільних літальних апаратів;

4. Захоплення цивільних літальних апаратів і вантажів противника;

5. Дії щодо цивільних літальних апаратів нейтральних держав у зоні збройного конфлікту;

6. Особливості ведення воєнних дій з'єднаннями, військовими частинами та підрозділами Військово-Морських Сил Збройних Сил України;

7. Захоплення та знищення суден і вантажів противника;

8. Дії відносно нейтральних торгових суден у зоні збройного конфлікту [17].

- Розділ V Інструкції визначає вивчення норм міжнародного гуманітарного права, зокрема:

1. Вивчення норм міжнародного гуманітарного права у системі оперативної (бойової) підготовки;

2. Вивчення норм міжнародного гуманітарного права у вищих військових навчальних закладах та військових навчальних підрозділах вищих навчальних закладів [17].

- Розділ VI Інструкції визначає порядок застосування норм міжнародного гуманітарного права щодо розпізнавання осіб і об'єктів [17].

- Розділ VII Інструкції визначає основні питання, що стосуються заборони або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатись такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невивіркову дію [17].

Крім того, дана Інструкція містить і 9 додатків, зокрема:

- Додаток 1 – містить інформацію щодо орієнтовного переліку основних багатосторонніх міжнародних договорів, законів та інших нормативно-правових актів України щодо міжнародного гуманітарного права;

- Додаток 2 – містить зразки посвідчень особи;

- Додаток 3 – визначає особливості застосування протипіхотних мін;

- Додаток 4 – містить пам'ятку військовослужбовця при виконанні обов'язків військової служби та спеціальних (бойових) завдань;

- Додаток 5 – містить картку-повідомлення про взяття в полон;

- Додаток 6 – визначає запобіжні заходи щодо цивільних літальних апаратів;

- Додаток 7 – визначає рекомендовані розміри розпізнавальних емблем (знаків);

- Додаток 8 – містить зразок міжнародного знаку позначення мінних полів і мінних районів;

- Додаток 9 – містить контрольні питання щодо визначення цілей [17].

Таким чином, як бачимо, Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» від 23.03.2017 р. № 164, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 09 червня 2017 р. за № 704/30572 [17] є вельми докладним.

Разом із тим, варто звернути увагу і на деякі особливості положень вищевказаного документа.

Так, зокрема, у Додатку 1 до Інструкції наведено не вичерпний, а лише орієнтовний перелік основних багатосторонніх міжнародних договорів, законів та інших нормативно-правових актів

України щодо міжнародного гуманітарного права [17]; при цьому, далеко не всі вони легко доступні для ознайомлення та навіть перекладені українською мовою. Цей факт вказує на ту обставину, що осягнення всієї повноти норм міжнародного гуманітарного права є вельми непростою, якщо взагалі виконуваною задачею.

Крім того, в абзаці 3 частини 2 підрозділу 1 розділу 1 Інструкції зазначено, що «Обсяг зобов'язань сторони міжнародного збройного конфлікту (війни) визначається як нормами звичаєвого права, так і договірними нормами міжнародного гуманітарного права (далі – МГП), ратифікованими кожною стороною» [17]. Отже, як бачимо, цитоване положення вказаної Інструкції відносить до джерел міжнародного гуманітарного права лише міжнародні договори та норми звичаєвого права, залишаючи поза увагою такі передбачені ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН 1945 р. [18] види джерел міжнародного права, як: загальні принципи права, визнані цивілізованими націями; рішення міжнародних судів; доктрини найбільш кваліфікованих фахівців з публічного права різних країн.

Варто звернути увагу, що такому джерелу міжнародного права в цілому і міжнародного гуманітарного права зокрема, як «міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної як право», загалом, властиві такі особливості, чи навіть недоліки, як: а) нечіткість його змісту внаслідок неов'язковості письмової фіксації; б) необхідність доказувати сам факт існування певного міжнародного звичаю; в) необхідність виявлення істинного змісту конкретного міжнародного звичаю; г) можливість зловживання «віднайденням» міжнародних звичаїв та довільністю тлумачення їх змісту – благо, історія дає нам безліч найрізноманітніших прикладів «загальної практики» на будь-який смак за останні понад 5000 років...

Крім того, варто розуміти, що ратифікація певною державою якомога більшої кількості міжнародних документів у сфері міжнародного гуманітарного права, зокрема «Права Гааги», насправді, далеко не завжди йде на користь цій державі, оскільки її правове самообмеження у питаннях засобів і методів ведення війни просто ставить її в явно нерівне становище із вірогідним супротивником, який не брав на себе подібних міжнародних зобов'язань.

В якості прикладу, наведемо сумнозвісну історію з Оттавською конвенцією (Конвенцією про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення) від 18.09.1997 р. [16]. Так, Україна підписала цю Конвенцію 24.02.1999 р., ратифікувала її 18.05.2005 р., і 27.12.2005 р. ця Конвенція набула чинності для України [16]. Відповідно, Україна витратила сили, гроші і час для того, щоб позбутися раніше наявних у неї запасів протипіхотних мін. В результаті, у 2022 р. це дало змогу російським військам без зайвих перешкод окупувати значну частину території України. Потім, під час Контрнаступу ЗСУ 2023 р., великі російські мінні поля, розміщені на окупованій території України вздовж лінії розмежування, явно негативно вплинули на темпи і масштаби просування ЗСУ, а відтак і на результати контрнаступу загалом. Нарешті, тільки в липні 2025 р. дія Конвенції була зупинена Законом України № 4519-IX від 15.07.2025 р. [19], і тепер Україні заново доведеться витратити сили, гроші і час для того, щоб знову отримати те, що у неї і так було до ратифікації Конвенції (тобто протипіхотні міни), і чого вона сама позбулася і не мала у найбільш критичний момент її історії...

При цьому, зауважимо, що такі держави, як США, Китай, Індія, Пакистан, Саудівська Аравія, Єгипет, Лівія, Іран, Казахстан, Росія, обидві Кореї тощо взагалі не підписувати Оттавську конвенцію 1997 р., тобто не брали на себе відповідних міжнародних зобов'язань, які могли би підрвати їхню обороноздатність та викликати зайві витрати сил, грошей і часу.

На жаль, схожою є і ситуація із роззброєнням України після отримання незалежності. Так, 24 серпня 1991 р. під юрисдикцію України перейшли: 14 мотострілецьких, 4 танкові, 3 артилерійські дивізії та 8 артилерійських бригад (9293 танки і 11346 бойових машин) [20], 4 бригади спецпризначення, 9 бригад ППО, 7 полків бойових вертольотів, три повітряні армії (близько 1500 бойових літаків) й окрема армія ППО. Стратегічні ядерні сили, дислоковані на території України, мали 176 міжконтинентальних балістичних ракет, що несли сумарно 1272 ядерні боеголовки, а також близько 2500 одиниць тактичної ядерної зброї. На час проголошення Україною незалежності чисельність військ в Україні нараховувала близько 980 тисяч осіб [21].

Натомість, за 20 років роззброєння, чисельність та оснащення ЗСУ були істотно скорочені, що підрвало обороноздатність України. Тож, напередодні Євромайдану та АТО, Збройні Сили України мали лише:

1) Сухопутні війська – 68 тис. чол., при 735 танках, 2155 броньованих бойових машинах, 72 бойових вертольотах і 892 артилерійських системах калібром понад 100 мм;

2) Повітряні сили – 43,1 тис. чол., при 208 бойових та 39 транспортних літаках;

3) Військово-морські сили – 14,7 тис. чол., при 26 бойових катерах та кораблях, 8 протичовнових вертольотах, 4 протичовнових літаках, 41 танку, 177 броньованих бойових машинах та 52 артилерійських системах калібром понад 100 мм [22, с. 76-77].

Станом на середину 2000-х рр. арсенали України містили 760000 тонн боєприпасів, з яких у 480000 тонн збіг строк придатності. В рамках угод з ЄС та НАТО Україна реалізувала декілька програм з утилізації та знищення озброєння. Зокрема, в 2003 р. у Донецьку було знищено 400000 протипіхотних мін, а в червні 2006 р. було підписано угоду про знищення 1000 одиниць ПЗРК, 1500000 одиниць стрілецької зброї та 133000 тонн боєприпасів впродовж 10 років [23].

Ці дані свідчать, що упродовж 1990-х – початку 2010-х рр. чисельність особового складу Збройних Сил України скоротилася у понад 7 разів, танків – у 12,6 разів, броньованих бойових машин – у 5,3 рази, бойових літаків – у 7,2 рази тощо. Проте, особливо значною втратою для Збройних Сил та всієї України стало знищення ядерної зброї, запаси якої були третіми в світі (після РФ і США), що миттєво підірвало могутність Української держави [24, с. 205].

При цьому, варто розуміти, що чим більше гуманізму і жалості певна держава виявляє до свого вірогідного чи дійсного супротивника у зв'язку із взятими на себе міжнародними зобов'язаннями, фактично, тим більш байдужою і немилосердною вона виявляється по відношенню до власних військовослужбовців та громадян.

Тож, зауважимо, що при визначенні доцільності чи недоцільності укладення та ратифікації певної міжнародної угоди, державі варто керуватися насамперед здоровим глуздом і державними інтересами, а не бажанням за будь-яку ціну догодити «іноземним партнерам» за допомогою підписання всіх без винятку міжнародних документів, незважаючи на їх зміст і можливі наслідки...

При цьому, якщо припустити, що значна кількість держав світу ратифікувала безліч різного роду міжнародних документів (у т.ч. і таких, що стосуються «Права Гааги»), тоді як інша частина країн світу цього не зробила, з метою вирівнювання правового становища всіх держав, до міжнародного права варто запровадити правило, згідно з яким у конкретних двосторонніх або багатосторонніх правовідносинах (у т.ч. й у війні) не можуть застосовуватися ті норми міжнародного права, які були ратифіковані лише частиною, але не усіма суб'єктами даних правовідносин. На практиці, це має виражатися приблизно такою формулою: якщо держава А воює з державою Б, то держава Б має повне право без зайвих формальностей відступати від взятих на себе конкретних міжнародних зобов'язань за «Правом Гааги», якщо ці самі конкретні зобов'язання не були взяті на себе державою А. Тільки у такому разі можна казати про дійсно справедливий характер дії «Права Гааги».

Отже, у результаті проведеного дослідження ми дійшли таких **висновків**:

1. Міжнародне гуманітарне право включає у себе 2 основні підгалузі – «Право Гааги» і «Право Женеві». При цьому, варто погодитися з думкою про те, що «Право Женеві» – це міжнародні багатосторонні договори в галузі законів і звичаїв війни, спрямовані на захист жертв збройних конфліктів, основу яких складають Женевські конвенції 1949 р., а «Право Гааги» – це система норм міжнародного права, в основі якої лежать Гаазькі конвенції і декларації 1899 і 1907 рр., що має на меті пом'якшення наслідків війни шляхом обмеження засобів і методів ведення воєнних дій, а також забезпечення захисту мирного населення під час збройних конфліктів.

2. Зародки міжнародного гуманітарного права та його основних підгалузей простежуються ще у законах і звичаях війни часів Стародавнього Світу.

3. Вельми важливу роль у становленні саме міжнародного характеру міжнародного гуманітарного права на рубежі Раннього і Високого Середньовіччя відіграла християнська церква, яка намагалася обмежити засоби і методи ведення війни між християнами та захистити певні категорії населення від насильства та військових дій за допомогою заборони певних видів озброєнь (наприклад, арбалети) та запровадження «Божого миру» чи хоча би «Божого перемир'я». Подібні ідеї церкви мали дійсно вселенський характер, оскільки поширювалися практично по всій території Європи – від Франції (де вони зародилися) до Київської Русі (де їх пропагував Володимир Мономах). Однак, авторитет і вплив церкви істотно похитнулися в результаті Великого розколу 1054 р., винайдення книгодрукування в 1450 р., Реформації XVI – XVII ст. та посилення світської влади.

4. Ідеї міжнародного гуманітарного права набули подальшого розвитку в XVII ст. завдяки видатному мислителю, засновнику науки міжнародного права Г. Гроцію, який у творі «Три книги про право війни і миру» (1625 р.) визначив війну, як стан боротьби за допомогою сили, вказав,

що війни не заборонені ні божественним, ні природним, ні людським правом, окреслив підстави для ведення справедливої війни, зауважив, що мир завжди краще війни, тож, навіть за наявності законних підстав для війни, державам краще утриматися від її розв'язання, а якщо війна вже почалася, то вона повинна вестися максимально гуманними методами із дотриманням «права і сумління», оскільки метою війни є мир.

5. «Право Гааги» сформувалося у ХХ ст. на основі Гаазьких конвенцій і декларацій 1899 і 1907 рр. та подальших міжнародних документів.

6. Україна з глибокою повагою ставиться до міжнародного права в цілому та міжнародного гуманітарного права зокрема, тож, на виконання Україною міжнародних зобов'язань за «Правом Гааги», було прийнято Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» від 23.03.2017 р. № 164, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 09 червня 2017 р. за № 704/30572, який докладно визначає основні положення міжнародного гуманітарного права, що застосовуються у збройних конфліктах; особливості врахування норм міжнародного гуманітарного права у ході підготовки та ведення воєнних дій; основні засади врахування норм міжнародного гуманітарного права під час організації бойового забезпечення; особливості ведення воєнних дій ВПС і ВМС ЗСУ з урахуванням норм міжнародного гуманітарного права; вивчення норм міжнародного гуманітарного права; порядок застосування норм міжнародного гуманітарного права щодо розпізнавання осіб і об'єктів; основні питання, що стосуються заборони або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатись такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію, тощо.

7. Додаток 1 до вказаної Інструкції містить не вичерпний, а лише орієнтовний перелік міжнародних документів та чинного законодавства про порядок виконання ЗСУ норм міжнародного гуманітарного права; при цьому, низка відповідних міжнародних документів не є легко доступними та навіть не перекладена українською мовою, що, в цілому, значно ускладнює повне осягнення змісту норм міжнародного гуманітарного права.

8. Вказана Інструкція відносить до джерел міжнародного гуманітарного права лише міжнародні конвенції та міжнародні звичаї, залишаючи поза увагою такі види джерел міжнародного права, передбачені ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН 1945 р., як: загальні принципи права, рішення міжнародних судів та правова доктрина.

9. Визнання міжнародного звичаю джерелом міжнародного гуманітарного права та, зокрема, «Права Гааги», з одного боку, є цілком закономірним явищем, що впливає із самої природи міжнародного права, але, з іншого боку, породжує певну правову невизначеність та колізії, внаслідок того, що досвід історії за останні понад 5000 років містить багатющий фактологічний матеріал, який дає можливість довільно підходити до питань наявності чи відсутності тих чи інших звичаїв та тлумачення їх змісту.

10. Ратифікація певною державою (зокрема й Україною) значного масиву норм міжнародного гуманітарного права, зокрема і «Права Гааги», насправді, далеко не завжди йде на користь цій державі, оскільки її правове самообмеження у питаннях засобів і методів ведення війни часто ставить її в явно нерівне становище із вірогідним супротивником, який не брав на себе подібних міжнародних зобов'язань.

В цьому контексті варто навести приклад ратифікації Україною Оттавської конвенції 1997 р., внаслідок чого Україною було знищено протипіхотні міни, що значно полегшило просування російських військ у 2022 р.; натомість, не підписання Росією цієї конвенції дало їй змогу створити потужні мінні поля на окупованих територіях України вздовж лінії розмежування, що створило значні перешкоди для ЗСУ під час Контранаступу 2023 р. При цьому, з липня 2025 р., коли дію Оттавської конвенції 1997 р. в Україні нарешті було припинено, нашій державі доводиться повторно витратити час, сили і гроші для повернення собі того, що у неї і так було до підписання цієї конвенції.

Те саме варто сказати і про т.зв. «роззброєння» відповідно до міжнародних зобов'язань України упродовж 1991 – 2013 рр., внаслідок чого кількість військ та різних озброєнь України зменшилася у 5-12 разів, при цьому, особливо сильного удару по обороноздатності України заподіяла відмова від третього в світі ядерного арсеналу, що підірвало могутність Української держави.

11. Варто розуміти, що гуманізм і жалість до вірогідного чи дійсного супротивника, продиктовані міжнародними зобов'язаннями, фактично, обертаються байдужістю і нещадністю до власних військовослужбовців і громадян.

12. При визначенні доцільності чи недоцільності укладення і ратифікації певного міжнародного договору, у т.ч. і за «Правом Гааги», державі варто керуватися здоровим глуздом і державними інтересами, а не бажанням за будь-яку ціну догодити «іноземним партнерам», незважаючи на наслідки підписання даної угоди. Тож, не випадково, на відміну від слабких держав, наймогутніші держави світу вельми обережно ставляться до підписання міжнародних угод і не покладають на себе тих зобов'язань, які могли би знизити їх могутність.

13. Справедливий характер дії «Права Гааги» та міжнародного права загалом можливий лише у тому разі, якщо буде запроваджено правило, згідно з яким, певна норма міжнародного права втрачає свою чинність для держави, якщо її контрагент(и) у даних правовідносинах (супротивник(и) у війні) не пов'язані цією ж самою нормою.

Перспективним напрямком подальших досліджень варто вважати виявлення та розкриття особливостей виконання Україною міжнародних зобов'язань за «Правом Женеви» в умовах воєнного стану, а також окреслення історичного та сучасного досвіду діяльності інших держав за подібних обставин тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Войціховський А.В. Міжнародне право: підручник. Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ, 2020. 544 с.
2. McGlynn, Sean. *By Sword and Fire: Cruelty and Atrocity in Medieval Warfare*. London: Weidenfeld & Nicolson Ltd; Orion Publishing Group, Limited, 2008. 296 p.
3. Миръ Божій. *Энциклопедическій словарь / Издатели Ф.А. Брокгаузъ, И.А. Ефронъ. Санктъ-Петербургъ: Типо-Литографія И.А. Ефрона, 1896. Томъ XIX: Мекенень – Мифу-Баня. С. 436. URL: https://ru.wikisource.org/wiki/ЭСБЕ/Мир_Божий,_в_средние_века (дата звернення: 06.02.2026).*
4. «Повчання» Володимира Мономаха початку XII ст. у списку 1377 року / Німчук В. *Хрестоматія з історії української мови X – XIII ст.* НАН України. Інститут української мови. Київ; Житомир: Полісся, 2015. С. 150-155.
5. *Disciplinary Decrees of the General Councils*, translated by Henry Joseph Schroeder. Binghamton and New York: Vail-Ballou Press, Inc., B. Herder Book Co., 1937. URL: https://en.wikisource.org/wiki/Disciplinary_Decrees_of_the_General_Councils/The_Tenth_General_Council (date of reference: 06.02.2026).
6. Grotii, Hugonis. *De jure belli ac pacis libri tres*. Parisiis: Nicolaum Buon, M.DC.XXV.
7. Скрипаловський Я.В. Основоположні ідеї природного права у діяльності нідерландського юриста та поета Гуго Гроція. Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави: Збірник матеріалів VII Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції, Черкаси, 16-17 травня 2024 р. / Ред. кол.: С.В. Джолос (відп. ред.) та ін. Черкаси: видавець Третяков О.М., 2024. С. 51-54.
8. Скрипаловський Я.В. Теорія справедливої та несправедливої війни у праці «Про право війни і миру» нідерландського юриста та поета Гуго Гроція. Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2024»: XXVI Всеукраїнська наукова конференція молодих учених. Серія «Історія. Філософія», «Юридичні науки. Інтелектуальна власність. Державне управління і соціально-політичні науки. Економіка, підприємництво, туризм, менеджмент», «Філологічні науки. Соціальні комунікації». Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2024. С. 84-88.
9. *Історія вчень про державу і право: підручник / за ред. проф. Г.Г. Демиденка, проф. О.В. Петришина.* Харків: Право, 2009. 256 с.
10. Гаазька конвенція про відкриття воєнних дій від 18.10.1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_b85#Text (дата звернення: 08.02.2026).
11. Гаазька конвенція про бомбардування військово-морськими силами під час війни від 18.10.1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_766#Text (дата звернення: 08.02.2026).
12. IV Гаазька конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18.10.1907 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#n2 (дата звернення: 08.02.2026).

13. Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157#Text (дата звернення: 08.02.2026).
14. Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних ушкоджень або мають невибіркову дію від 10.10.1980 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_266#Text (дата звернення: 08.02.2026).
15. Конвенція про заборону розробки, виробництва, накопичення, застосування хімічної зброї та про її знищення від 13.01.1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_182#Text (дата звернення: 08.02.2026).
16. Конвенція про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення від 18.09.1997 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_379#Text (дата звернення: 08.02.2026).
17. Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України» від 23.03.2017 р. № 164, зареєстрований у Міністерстві юстиції України 09 червня 2017 р. за № 704/30572. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0704-17#Text> (дата звернення: 08.02.2026).
18. Статут Організації Об'єднаних Націй 1945 р. Статут Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй 1945 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text (дата звернення: 08.02.2026).
19. Закон України «Про зупинення для України дії Конвенції про заборону застосування, накопичення запасів, виробництва і передачі протипіхотних мін та про їхнє знищення» від 15 липня 2025 р. № 4519-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2025. № 42. Ст. 191. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4519-20#n2> (дата звернення: 08.02.2026).
20. Танки: за і проти / Центр Разумкова. 10 лютого 2001 р. URL: https://web.archive.org/web/20150924084957/http://www.razumkov.org.ua/ukr/article.php?news_id=572 (дата звернення: 08.02.2026).
21. Лазоркін В. Збройні Сили України: 1991 – 2001 / Універсум. Незалежний погляд з України. URL: <https://universum.lviv.ua/journal/2011/6/lazork.htm> (дата звернення: 08.02.2026).
22. Біла книга 2011. Збройні Сили України / В. Можаровський, О. Загинайко, О. Клубань, І. Кушнір, В. Омелянчук, Г. Педченко, Г. Шкурко. Київ: Міністерство Оборони України, 2012. 84 с.
23. NATO at 60: The Post-Cold War Enlargement and the Alliance's Future / Edited by Anton Bebler / University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, Ljubljana, Slovenia. Amsterdam – Berlin – Tokyo – Washington, DC: IOS Press, 2010.
24. Джолос С.В. Етатистські основи державності: монографія. Черкаси: Видавництво Ю. Чабаненко, 2013. 252 с.

Дата першого надходження рукопису до видання: 31.03.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 23.04.2026
Дата публікації: 10.05.2026

© Скрипаловський Я.В., 2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0